

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 308:327(450.361)"1947/1954"

Prejeto: 3. 8. 2019

Nevenka Troha

dr., znanstvena svetnica v p., Zgornje Pirniče 133, SI-1215 Medvode
E-pošta: nevenka.troha@inz.si

Nekaj utrinkov iz političnega življenja na Svobodnem tržaškem ozemlju (1947–1954)

IZVLEČEK

Članek obravnava politično organiziranost v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja s poudarkom na posledicah razcepa v komunističnih vrstah po objavi resolucije Informbiroja junija 1948. Obravnava tudi nekatera druga ključna dogajanja v času obstoja STO (1947–1954), kot so občinske volitve v letih 1949 in 1952 ter dogajanja v času pogajanj za njegovo razdelitev med Italijo in Jugoslavijo.

KLJUČNE BESEDE

Svobodno tržaško ozemlje, cona A STO, Komunistična partija STO, Informbiro, Londonski memorandum, Slovenci v coni A STO, Italijani v coni A STO, slovensko (jugoslovansko)–italijanska meja

ABSTRACT

*A FEW IMPRESSIONS ON THE POLITICAL LIFE IN THE FREE TERRITORY OF TRIESTE
(1947–1954)*

The article presents the political organization in Zone A of the Free Territory of Trieste (FTT), with an emphasis on the aftermath of the split in the communist ranks following the publication of Informbiro's resolution in June 1948. The article also addresses a few other crucial developments that punctuated the existence of FTT (1947–1954), such as municipal elections in 1949 and 1952, as well as events surrounding the negotiations for the division of the territory in question between Italy and Yugoslavia.

KEY WORDS

Free Territory of Trieste, Zone A FTT, FTT Communist Party, Informbiro, London Memorandum, Slovenes in Zone A FTT, Italians in Zone A FTT, Slovenian (Yugoslav) border, Italian border

Uvod

S podpisom mirovne pogodbe med pridruženimi silami in Italijo 10. februarja 1947,¹ njena določila so bila uveljavljena 15. septembra istega leta, je bila vzpostavljena nova vzhodna meja Republike Italije, pa tudi zahodna meja Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) in meje nove države Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Z mirovno pogodbo so sicer skušali doseči, da bi bilo število pripadnikov manjšine v eni in drugi državi približno enako, a pri tem niso upoštevali posameznih narodov, pač pa državi, torej Italijane in Jugoslovane. Rezultat tega je bil, da so tako Hrvatje z izjemo območja, ki je pripadlo STO, v celoti priključili svoje etnično ozemlje na zahodu, v Italiji pa je ostala slovenska manjšina. Tako Slovenci kot Hrvatje in Italijani pa so živeli na območju STO.

Ozemlje, ki je bilo leta 1947 priključeno Sloveniji, je bilo etnično homogeno; štetje prebivalstva leta 1910 je tam naštel le 222 Italijanov.² Velika večina tistih, ki so s Slovenijo priključenega območja na osnovi 19. člena mirovne pogodbe optirali za Italijo (skupaj je bilo vloženih 22.359 opcij, priznanih pa 21.332),³ so bili Italijani, ki so se sem priselili v času italijanske oblasti (1918–1943) in so skoraj vsi odšli že pred koncem vojne. Znotraj slovenskih meja med letoma 1947 in 1954 ni bilo skoraj nobenega Italijana, medtem ko je pod suverenostjo Italije ostalo okrog 60.000 Slovencev,⁴ naseljenih v Kanalski dolini, nadiških, terskih in rezijskih dolinah (Benečija) ter na Goriškem.

Mirovna pogodba je v 21. in 22. členu določila, da se za Trst z zaledjem ter za del Istre s Koprom in Bujami ustanovi samostojna državna enota Svobodno tržaško ozemlje. Njegov mednarodnopravni položaj, meje in notranjo ureditev sta določali prilogi mirovne pogodbe z Italijo, in sicer priloga VI, Stalni statut, in priloga VII, Instrument za začasni režim.⁵ Vodil naj bi ga guverner, čigar naloga je bila konstituirati vladno in organizirati volitve v ustavodajno skupščino. Za vzpostavitev nove države je bilo torej ključno imenovanje guvernerja, ki je bilo v pristojnosti Varnostnega sveta OZN. Ker se vpletene strani v vse bolj razraščajoči hladni vojni niso mogle sporazumeti o njegovem imenovanju, je uprava tega območja ostajala v rokah dveh zavezniških vojaških uprav, razmejitev pa je tekla po dotedanji demarkacijski (Morganovi) črti na območju, ki je bilo del STO. Cona A, ki je poleg tržaške občine obsegala še obči-

ne Devin-Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Dolina in Milje, je tako ostala pod upravo anglo-ameriške Zavezniške vojaške uprave (ZVU), cona B, ki je obsegala Istrsko okrožje s koprskim in bujskim okrajem, pa pod upravo Vojaške uprave Jugoslovanske armade (VUJA). Začasna ureditev se je zaradi spremenjenih mednarodnih razmer zavlekla do oktobra 1954, ko je bilo STO v skladu s Spomenico o soglasju, zanjo se največkrat uporablja izraz Londonski memorandum, ki so jo podpisale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija, z majhnimi spremembami meje v korist Jugoslavije, razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo.⁶

Po podpisu mirovne pogodbe sta Italija in Jugoslavija navezali diplomatske stike na ravni diplomatskih predstavništev in skušali z medsebojnimi pogovori reševati številna odprta vprašanja, kot so bila vprašanje optantov in njihove lastnine, dvolastniki, reparacija, izročitev italijanskih vojnih zločincev Jugoslaviji in njihovo sojenje sploh, italijanski zaporniki v Jugoslaviji in jugoslovanski v Italiji, jugoslovanski begunci v Italiji, problem STO in dokončna določitev meje na terenu. Dogovarjanje sta še vedno obremenjevala bližnja preteklost in ozračje hladne vojne, v okviru katere je bila Italija razumljena kot »okop reakcije« in Jugoslavija kot »predstraža komunizma«, ki naj bi grozil, da bo s pomočjo močne levice v Italiji prevzel oblast tudi onkraj železne zaves. Kot tako so Jugoslavijo videle tudi zahodne sile (ZDA, Velika Britanija in Francija), ki so pred parlamentarnimi volitvami v Italiji 20. marca 1948 sprejele tristransko izjavo o priključitvi celotnega STO Italiji.⁷ Izjava je imela deklarativni značaj, poleg podpore italijanski politiki naj bi tudi ohranila anglo-ameriško vojaško navzočnost v Trstu kot enega od branikov zahodnega sveta pred sovjetsko grožnjo.

Razmerja so se hitro spremenila, potem ko je z objavo resolucije Informbiroja 28. junija 1948 spor med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo postal javen, Jugoslavija pa je nato postajala vse pomembnejši strateški partner Zahoda. Zaradi tega je Italija izgubila del pomena znotraj Atlantskega pakta in se obenem morala odpovedati upanju, da bo tristranska nota kdaj uresničena. ZDA in Velika Britanija sta bili zainteresirani za rešitev tržaškega vprašanja ter normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Vse od konca leta 1949 sta pritiskali na obe državi, naj sprejmeta dogovor, ki bi ga bilo po njunem najlažje doseči tako, da bi cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji. V to smer so poleg nekaterih drugih ukrepov šli zlasti sklepi konference med Italijo in zahodnima silama v Londonu (3. april–9. maj 1952), ki so dajali Italiji velika pooblastila v coni A, a se niso več sklicevali na tristransko noto iz marca 1948 in niso posegali v cono B.⁸

¹ Pariška mirovna pogodba (http://www.pf.uni-lj.si/media/skrk_pariška.mirovna.pogodba.pdf).

² *Oko Trsta*, str. 141–152.

³ AMNZ, Seznam opcij.

⁴ Izračun je približen, z upoštevanjem popisov leta 1910 in 1921 ter internega popisa PNOO iz let 1945/1946.

⁵ Pariška mirovna pogodba (http://www.pf.uni-lj.si/media/skrk_pariška.mirovna.pogodba.pdf), str. 13–15.

⁶ Objavljena v Jeri, *Tržaško vprašanje*, str. 359–370.

⁷ Povzetek besedila izjave v Novak, *Trieste*, str. 270–271.

⁸ Troha, *Predlogi Jugoslavije*, str. 163–172. O najnovejših raziskavah te problematike glej Tenca Montini, *La Jugoslavia e la questione di Trieste 1945–1954*.

Manifestacija ob osvoboditvi Trsta, 3. maj 1945 (hrani NŠK Trst).

Za delitev obeh con, z nekaterimi mejnimi popravki, se je vse bolj odločala tudi Jugoslavija, ker je v coni A, kjer so komunisti in drugi levo usmerjeni v veliki večini podprli Sovjetsko zvezo, izgubila dolej močno podporo. Na volitvah v celotnem STO bi tako zmagale proitalijanske stranke. Delitev STO je ob enem Sloveniji zagotavljala izhod na morje.⁹

Razrešitev vprašanja je pospešila t. i. tržaška kriza, ki je izbruhnila poleti 1953 in vrhunec dosegla po 8. oktobru 1953 z odločitvijo ZDA in Velike Britanije, da cono A predata v upravo Italiji, o tem pa nista obvestili Jugoslavije. Jugoslovanske oblasti so odločno reagirale, izvedle delno mobilizacijo in okrepile vojaške enote ob meji. V začetku novembra je v Trstu prišlo do hudih incidentov med zavezniško civilno policijo in italijanskimi nacionalističnimi skupinami. Zahodne sile so zato pospešile reševanje vprašanja STO. Pogajanja, ki so potekala od februarja 1954, so se 5. oktobra isto leto zaključila s Spomenico o soglasju, ki je potrjevala rešitev iz oktobra 1953. Bistvena razlika je bila v tem, da so ZDA, Velika Britanija in Francija zagotovile, da ne bodo podpirale nadaljnjih italijanskih ozemeljskih zahtev. Da bi se izognili spre-

membmi mirovne pogodbe (in s tem pritegnitvi Sovjetske zveze), pa tudi zaradi notranjih razmer v Italiji in Jugoslaviji, kjer je bilo vprašanje STO močno spolitizirano, je spomenica na papirju ohranjala STO in »začasno« razmejitvev. Dokončna sprememba meje je bila potrjena z osimskimi sporazumi novembra 1975.

Svobodno tržaško ozemlje je tako obstajalo od 10. februarja 1947 do 5. oktobra 1954, a dejansko le na papirju. V coni A (na Tržaškem) je ZVU, ki je svojo politiko izvajala v interesu zahodnih sil, obdržala enako upravno ureditev kot v dotedanji coni A Julijske krajine. Vse več pristojnosti je v upravi območja prepuščala Italiji, tako da se je cona postopoma vključevala v italijansko državo. Po lokalnih volitvah leta 1949, na katerih so zmagale stranke, ki so zahtevale priključitev območja k Italiji, je civilna uprava načrtno uvajala italijansko zakonodajo, v kateri ni bila predvidena zaščita jezika in posebna zaščita interesov Slovencev, ki so bili po določitvi Stalnega statuta eden od dveh (na nekaterih območjih treh) enakopravnih narodov na STO. ZVU je z ukazom št. 183, izdanim 2. septembra 1949, potrdila zakon o italijanščini kot edinem uradnem jeziku v coni A STO. Slovenske šole so bile pod nadzorom italijanskega nadzornika, sodbe posebnega sodišča in vojaških sodišč niso bile razveljavljene, slovenske kulturne ustanove so se morale financirati same, za-

⁹ Troha, Predlogi Jugoslavije. Več o vprašanju slovenskega izhoda na morje glej: Troha, Yugoslav-Italian border, str. 203–214.

Priprave na prihod medzavezniške razmejivne komisije, maj 1946 (hrani MNZS).

plenjeno premoženje ni bilo vrnjeno, izvajali so nasilno razlastitev slovenske zemlje, na katero so naseljevali istrske Italijane.¹⁰

Politična organiziranost cone A Svobodnega tržaškega ozemlja

Vprašanje nove, za Slovence bolj pravične meje med Jugoslavijo in Italijo je že med vojno, zlasti pa v času mejnih pogajanj med poletjem 1945 in februarjem 1947, poenotilo tamkajšnje ljudi, skupine in stranke sicer zelo različnih ideoloških usmeritev znotraj dveh velikih političnih blokov. Kot proitalijanskega in projugoslovanskega ju lahko poimenujemo ne le zato, ker sta zahtevala priključitev k eni ali drugi državi, ampak tudi zato, ker so njuno delovanje usmerjale in podpirale italijanske oziroma jugoslovanske oblasti.

Za razliko od proitalijanskega projugoslovanski blok, ki je zahteval priključitev celotne Julijske krajine, pa tudi Benečije in Kanalske doline k Jugoslaviji, ni bil narodnostno enoten, saj je priključitev k Jugoslaviji na osnovi razredne opredelitve zahtevalo tudi veliko italijanskih delavcev in drugih levo usmerjenih Italijanov. Potem ko je bila z mirovno pogodbo leta 1947 določena nova meja med Italijo, Jugoslavijo in STO, pa so se v coni A pokazala ideološka in

narodnostna nasprotja tako med Slovenci kot med Italijani. Drugačen je bil položaj v coni B, kjer jugoslovanske oblasti za razliko od angloameriške ZVU niso dovoljevale politične pluralnosti in je politično življenje obvladovala komunistična partija s svojo ljudskofrontno Slovansko italijansko antifašistično unijo (SIAU).

Potem ko so januarja 1947 razpustili Narodno-osvobodilni odbor Julijske krajine (Comitato di liberazione nazionale Giuliano, CLNG), v katerega so bili vključeni krščanski demokrati, liberalci, socialisti, republikanci in Stranka akcije, so se tržaške italijanske stranke razdelile v tri skupine: desno Nacionalno zvezo svobode, v kateri so bili liberalci, qualunque¹¹ in monarhisti, center s Krščanskimi demokrati in levo Demokratično socialistično fronto s Stranko akcije, republikanci (obe sta se združili v Republikansko stranko akcije) in Socialistično stranko za Julijsko krajino.¹² Stranke, ki so dotlej tvorile CLNG in so

¹¹ Gibanje Uomo qualunque.

¹² V coni A STO je pod imenom Socialistična stranka za Julijsko krajino delovala Socialistična stranka delavcev Giuseppeja Saragata. Ta se je od Socialistične stranke Italije (SSI) zaradi njene prevelike povezanosti s komunisti odcepila januarja 1947. Da ne bi delila socialistov in da se ji ne bi bilo treba povezovati s komunisti, ki so zagovarjali ustanovitev STO, SSI v Trstu sprva ni ustanovila lastne veje (De Castro, *La questione*, str. 759–763).

¹⁰ Volk, *Istra v Trstu*, str. 44–61.

bile dejansko veje italijanskih vsedržavnih strank, so sicer ustanovile Zvezo sporazuma (Giunta d'Intesa), ki pa je bila zelo ohlapna povezava.¹³

Primorski Slovenci, tudi tisti, ki so sicer odklanjali komunizem, so v času mejnih pogajanj dali prednost narodnostni izbiri in v veliki večini podprli Jugoslavijo v njenih prizadevanjih za postavitev meje na t. i. etnični črti. Ko pa so bile jeseni 1946 bolj ali manj znane odločitve glede nove meje, se je politično premirje med Slovenci na Tržaškem in Goriškem končalo in so demokracijam zahodnega tipa naklonjeni Slovenci oblikovali svoje stranke. Tako so 17. januarja 1947 v Gorici, ki je po določilih pariške mirovne pogodbe ostala v Italiji, ustanovili Slovensko demokratsko zvezo za Goriško (SDZ), ki je združevala liberalno in katoliško smer. Osnovne točke njenega programa so bile boj za avtonomne pravice slovenske manjšine v Italiji, odločen protikomunizem in opredelitev za zahodni demokratični pluralizem. Junija 1947 je bilo v Trstu ustanovljeno Udruženje slovenskih in hrvaških krščanskih socialcev, ki je 16. septembra isto leto kot avtonomna skupina vstopilo v SDZ, a se nato iz nje izločilo in 1. avgusta 1948 ustanovilo Slovensko krščansko-socialno zvezo (SKSZ). SDZ je bila v coni A STO ustanovljena 21. decembra 1947. SDZ in SKSZ sta ustanovili vrsto organizacij na kulturnem, gospodarskem in prosvetnem področju ter mladinske organizacije. Obe sta ostro nasprotovali projugoslovansko usmerjenim organizacijam in komunistični partiji, pa tudi jugoslovanskim oblastem, ki so ju krivile za izgubo Gorice in Trsta. Do razhajanj je prišlo tudi med Slovenci v vrstah SIAU, od katerih se je odcepila skupina, ki sta jo vodila Franjo Tončič in Josip Ferfolja. Nato je delovala kot Skupina neodvisnih Slovencev, ki se je povezovala z desnico in kasneje tudi z levico, ni pa nikoli prerasla v stranko.¹⁴

Tisti, ki so podpirali nove jugoslovanske oblasti in delovali v skladu z njihovimi navodili, pa tudi s kadrovske in finančno pomočjo, so na kongresu v Trstu (31. avgust–3. september 1947) ustanovili Komunistično partijo STO, ki je na celotnem STO, torej v coni A in coni B, nadomestila Komunistično partijo Julijske krajine (KPJK), medtem ko so se njeni dotedanji člani z območij, ki so bila priključena Jugoslaviji ali so ostala v Italiji, vključili v KP Italije oziroma KP

Jugoslavije.¹⁵ Tako kot v njeni predhodnici je slovenska (jugoslovanska) partija v prvem obdobju ohranila odločen vpliv tudi v KPSTO, njen politični sekretar je postal dotedanji politični sekretar KPJK Branko Babič. Obenem se je vse bolj krepil vpliv KPI, predvsem po vrnitvi Vittorija Vidalija v Trst 12. junija 1947.¹⁶ Čeprav je bila KPSTO enotna organizacija z enotnim vodstvom, se je njena vloga v obeh conah bistveno razlikovala. V coni B je bila stranka na oblasti in je obvladovala celotno tamkajšnje politično življenje, v coni A pa je bila le ena od političnih strank, res da najmočnejših. Tam so jo, podobno kot KPJK, podpirali tako levičarji med Slovenci kot tudi veliko italijanskih delavcev in drugih levo usmerjenih Italijanov.¹⁷ V Trstu in okolici je imela septembra 1947 3.873 članov in 1.155 kandidatov.¹⁸

Ustanovni kongres KPSTO je sprejel več zaključkov; eden temeljnih je bil, da v interesu ohranitve miru sprejemajo ustanovitev STO in pozivajo vse demokratične sile na njegovem območju, da se združijo v protiimperialistično in protifašistično fronto, ki naj bi se zavzemala za ekonomsko in politično neodvisnost STO ter za bratsko sožitje med tamkajšnjimi narodi. STO naj bi postalo oporišče za obrambo »ljudsko – demokratične Titove Jugoslavije in demokratičnih sil Italije«¹⁹ proti poskusom italijanske reakcije in zunanjih imperialističnih sil pretvoriti STO v »reakcionarno imperialistično oporišče za borbo proti demokratičnim silam«. Da bi to dosegli, so morali ohraniti enotnost partije, jo ideološko in teoretično dvigniti ter okrepiti SIAU in druge množične organizacije.²⁰ SIAU za STO, ki je bila organizirana po vzoru ljudske fronte v Jugoslaviji, je oktobra 1947 v coni A imela nekaj več kot 77.000 članov in je bila pomembna politična sila. V zavezništvu z drugimi, ki so zagovarjali uveljavitev določil mirovne pogodbe in realizacijo STO, zlasti t. i. independentisti, je želela zmagati na volitvah.²⁰ Za razliko od časa med majem 1945 in septembrom 1947 so v coni A oživili

¹³ ASDMAE, AP 1946–1950, Italija, šk. 130. Poročilo italijanskega zunanjega ministrstva o pogovoru z italijanskimi političnimi voditelji v Trstu, 3. 3. 1947. Poročilo italijanskega zunanjega ministrstva generalnemu sekretarju in komisiji za meje, 21. 4. 1947. O. 133. Opomnik, napisan po obisku v Trstu, 8. 2. 1947. O. 135. Položaj v STO, 30. 4. 1947.

¹⁴ Maganja, *Nascita*, str. 38, 73, 74; ARS, AS 1931, 600/8, Meščanske stranke na Primorskem, historiati, elaborat; ARS, AS 1277, šk. 30/5, Politično poročilo s posebnim ozirom na bližnje občinske volitve v anglo-ameriški coni STO, 31. 3. 1949. Več o dogajanju med letoma 1945 in 1947 v: Troha, *Komu Trst*.

¹⁵ CK KPJ in CK KPI sta 7. aprila 1947 sprejela sporazum o ustanovitvi KPSTO. Zavezala sta se, da bosta njuni organizaciji pristojnosti, ki bodo zahtevane, prenesli na KPSTO, obe partiji pa bosta na kongresu navzoči kot gosta (ARS, AS 1569, Centralni komite KPSTO, a. e. 300).

¹⁶ ARS, AS 1569, a. e. 302. O Vittoriju Vidaliju glej Karlsen, *Vittorio Vidali*.

¹⁷ ARS, AS 1569, a. e. 67, Poročilo o delu partije v Istrskem okrožju, 2. kongres KPSTO, 9. 10. 1949. O delovanju KPJK in množičnih organizacij gl. Troha, *Politika slovensko-italijanskega bratstva*.

¹⁸ ARS, AS 1572, m. 3, Poročilo Mestnega komiteja KPJK Trst, nedatirano, verjetno september 1947.

¹⁹ ARS, AS 1569, a. e. 65, Branko Babič: Politično poročilo o dvehletnem delu in borbi KPSTO, 2. kongres KPSTO, 8.–11. 10. 1949; prav tam, a. e. 57, zaključki 1. kongresa KPSTO, 3. 9. 1947. O odnosih med KPJK in SIAU gl. Troha, *Politika slovensko-italijanskega bratstva*, str. 119–134.

²⁰ Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 26. 3. 1948 (Drnovšek, *Zapisniki Politbiroja*, str. 105–106). Posamezniki so bili lahko člani več organizacij.

Postavljanje začasnih meja z Jugoslavijo, september 1947 (avtor Edi Šelhaus; hrani MNZS).

delovanje OF za Tržaško ozemlje kot dela SIAU. OF je imela osrednje vodstvo, medtem ko je samostojno organizacijsko strukturo na terenu, statut in program dobila šele po objavi resolucije Informbiroja na konferenci 17. oktobra 1948.²¹

Razmerja sil v t. i. demokratičnem gibanju v coni A, v manjši meri pa tudi v coni B, je popolnoma spremenila objava resolucije Informbiroja konec junija 1948.²² Glasilo KPSTO *Il Lavoratore* je 30. junija 1948 sicer objavilo izjavo Centralnega komiteja KPJ o resoluciji, a že naslednji dan podprlo resolucijo.²³ Obenem je vodilni italijanski tržaški komunist Vittorio Vidali odšel v Rim po direktive Centralnega

komiteja KPI.²⁴ Po vrnitvi je takoj sprožil akcijo in zahteval opredeljevanje za Tita ali Stalina. Po razcepu v CK KPSTO se je velika večina članov partije opredelila za resolucijo Informbiroja in s tem za Vidalijevo strujo. Od okrog 4000 članov v coni A STO jih je staremu vodstvu ostalo zvestih le okrog 500. Iz množičnih organizacij, zlasti Enotnih sindikatov in SIAU, so izključili vse funkcionarje, ki so bili pristaši starega vodstva, ter jih nadomestili s svojimi ljudmi. Podobno se je zgodilo z nekaterimi manjšimi kulturno-prosvetnimi in množičnimi organizacijami. Spopad se je razvnel tudi za premoženje, ki ga je imela partija.²⁵ Tisti, ki so v coni A podpirali Jugoslavijo, so še največ vpliva ohranili v OF za Tržaško ozemlje, zato so jo po konferenci, ki je potekala oktobra 1948, skušali čim bolj utrditi. Za »razbijače enotnosti« med Slovenci so v resoluciji proglasili tako protikomunistično Slovensko demokratsko zvezo, »ki nadaljuje

²¹ ARS, AS 1277, šk. 30/5, Politički izvještaj naročito u vezi pretstojećih opštinskih izbora u angloameričkoj coni STT, avtor dr. F. Hočevar, šef gospodarske delegacije FLRJ v Trstu, 31. 3. 1949.

²² Spor med Stalinom in vodstvom jugoslovanske partije je tlel že nekaj časa, okrepil pa se je v prvih mesecih leta 1948. Dokončen prelom je pomenilo zasedanje Informbiroja od 20. do 27. junija 1948. 28. junija je bila objavljena prva resolucija o Jugoslaviji, v kateri so jugoslovanske narode pozivali k vstaji. CK KPJ jo je 30. junija objavil v časnikih, skupaj z izjavo CK KPJ.

²³ *Il Lavoratore*, 30. 6. 1948, 1. 7. 1948, »Fraternamente uniti italiani e slavi a fianco del glorioso Partito di Lenin e Stalin«.

²⁴ O Vidalijevem obisku v Rimu gl. Vidali, *Ritorno*, str. 52–55.

²⁵ ARS, AS 1277, šk. 30/5, Politički izvještaj naročito u vezi pretstojećih opštinskih izbora u angloameričkoj coni STT, avtor dr. F. Hočevar, šef gospodarske delegacije FNRJ v Trstu, poslano MIP, E. Kardelju, 31. 3. 1949. Ob tem naj dodamo, da je Jugoslavija dotlej izdatno financirala partijske in druge organizacije, ki so bile pod njenim vplivom.

pod novimi pogoji politiko narodnega izdajstva še izza časa NOB«, in »peščico Slovencev iz Vidalijeve razbijaške skupine«.²⁶

Vodja jugoslovanske gospodarske delegacije v Trstu dr. France Hočvar je marca 1949 Edvardu Kardelju poročal: »Kar reakciji ni uspelo v treh letih, je Vidaliju v treh dneh, ko je zlorabil sveto zaupanje delavcev v Sovjetsko zvezo. Partijo in množice mu je uspelo spremeniti v dve fronti, ki se borita ena proti drugi namesto proti imperializmu.«²⁷ Odtlej sta v coni A STO delovali dve komunistični partiji, najbolj prepoznavni po svojih voditeljih – Vidalijeva KPSTO in Babičeva KPSTO. Pogosta izraza zanju sta bila informbirojevci in titovci. Zadnji je sicer širši in ne zajema le članov partije, ampak vse, ki so odtlej v coni A STO podpirali Jugoslavijo.

Informbiro je tako usodno zarezal ne le med levico, ampak tudi med Slovence na Tržaškem, ki so bili odtlej vrsto let razdeljeni na tri med seboj nasprotne in včasih tudi sovražne skupine, demokrate, vidalijeve in titovce. Razkol se je odražal tudi v kulturnem življenju in šolah, kjer so številni Slovenci pričeli otroke vpisovati v italijanske šole. Slovenske oblasti so ob tem sprva podpirale le »svojo« strujo, postopoma pa so se pričele povezovati tudi s slovenskimi sredinskimi, nacionalno trdnimi krogi.

Volitve v coni A STO leta 1949 in leta 1952

Italiji naklonjena politika, ki sta jo od uveljavitve mirovne pogodbe vodili ZDA in Velika Britanija, se je odražala tudi v ravnanju komandanta cone A generala Terencea Sydneyja Aireyja. V ta okvir sodi tudi ukaz št. 345, Predpisi o sestavi volilnih imenikov, izdan 24. septembra 1948, ki je vsebinsko temeljil na italijanskem zakonu iz 7. oktobra 1945.²⁸ Z njim je Airey dejansko najavil izvedbo občinskih volitev v coni A STO, ki bi morale biti razpisane šele po imenovanju guvernerja. Ukaz je bil izdan v trenutku, ko po razkolu zaradi resolucije Informbiroja volilna zmaga Jugoslaviji naklonjenih sil ni bila več mogoča in ko ni bilo gotovo niti to, ali bo Titu sploh uspelo obdržati oblast. Diego de Castro meni, da sta se zahodni sili za razpis volitev odločili, ker sta še vedno zagovarjali vrnitev celotnega STO Italiji, kjer pa bi ostale njune vojaške sile. Prepričljiva zmaga italijanskih strank bi Sovjetski zvezi dokazala plebiscitarno podporo tamkajšnjega prebivalstva Italiji, obenem pa bi italijanski vladi prek njenega predstavništva v Trstu omogočila odločujoč vpliv. Če italijanske stran-

ke takšne zmage ne bi dosegle, bi se politika obeh zahodnih sil do tržaškega vprašanja spremenila, saj so zlasti ZDA že pričele z akcijo, da bi Jugoslavijo pripeljale v zahodni tabor.²⁹

Tudi Predstavništvo Italije v Trstu je ocenjevalo, da bodo lokalne volitve razumljene kot plebiscit za Italijo in da morajo proitalijanske stranke v Trstu dobiti vsaj 85 % glasov. Obširno analizo, ki ponavlja stališča predstavništva, je izdelal Urad za obmejne pokrajine pri predsedstvu italijanske vlade. Tudi ta je ocenil, da je v tržaški občini treba doseči »briljantno«, 85-odstotno zmago, saj naj bi v ostalih občinah zmagali Slovenci, v Miljah pa komunisti. Zanj naj bi Italija uporabila vsa sredstva.³⁰ Za razliko od predstavnikov italijanske vlade je tržaška Zveza sporazuma razpis volitev ocenjevala negativno, saj naj bi te potrdile delitev na dve coni in različno upravno ureditev ter obojim komunistom (»Vidalijevim« in »Babičevim«, op. N. T.) omogočile vstop v mestno upravo.³¹

Tudi Predstavništvo Italije v Trstu in Urad za obmejne pokrajine sta italijanske stranke ločila v tri bloke, ki so se odražali tudi v Zvezi sporazuma. Zlasti v članicah Zveze so se pred volitvami krepila notranja trenja v boju za obrambo dotedanjih pozicij v lokalni upravi, za kasnejšo razdelitev položajev in okrog vprašanja razdelitve finančnih sredstev, ki so prihajala iz Italije in ki so jih dobivale tudi stranke, ki so delovale izven Zveze. Ta vprašanja naj bi jih bolj zaposlovala kot prava tema volitev – vrnitev Trsta Italiji, zato sta oba urada že oktobra 1948 poudarjala, da mora italijanska vlada ukrepati, da bo vodstvo volilne kampanje italijanskih strank prevzela nadstrankarska organizacija, kot je bila Narodna zveza (Lega nazionale).³² Finančna sredstva za volilno kampanjo bi deloma (sto milijonov lir) zagotovili v Trstu, deloma (tristo milijonov lir) pa v Italiji.³³ Na pomen, ki ga je italijanska vlada pripisovala volitvam v coni A, kaže tudi to, da je na predvečer volitev, 11. junija 1949, v Trstu govoril njen predsednik Alcide De Gasperi.³⁴

²⁶ ARS, AS 1573, šk. Kongresi. Konferenca OF slovenskega naroda za Tržaško ozemlje, 17. 10. 1948.

²⁷ ARS, AS 1277, šk. 30/5. Politično poročilo zlasti glede bližnjih občinskih volitev v anglo-ameriški coni STO, poslano Ministrstvu za zunanje zadeve in Edvardu Kardelju, 31. 3. 1949.

²⁸ Uradni list ZVU, I/38, 1. 10. 1948; De Castro, *La questione*, str. 758.

²⁹ ASDMAE, AP 1946–1950, Italija, šk. 177, Dopis Predstavništva Italije v Trstu italijanskemu zunanjemu ministrstvu Volitve v Trstu, 4. 10. 1948; De Castro, *La questione*, str. 760.

³⁰ ASDMAE, AP 1946–1950, Italija, šk. 177, Dopis Predstavništva Italije v Trstu italijanskemu zunanjemu ministrstvu Volitve v Trstu, 4. 10. 1948. Dokument Urada za obmejne pokrajine, 7. 10. 1948, objavljen v Colummi et al., *Roma e Trieste*. Povzema ga tudi Maganja, *Nascita*, str. 148–150.

³¹ ASDMAE, AP 1946–1950, Italija, šk. 177, Opomnik Zveze sporazuma, Trst, 4. 10. 1948.

³² Leta 1890 ustanovljena Narodna zveza (Lega nazionale) je imela nalogo širiti italijanstvo na t. i. neodrešenih ozemljih. Obnovljena je bila februarja 1946 ter je nato vodila propagandno, kulturno in drugo dejavnost z osnovnim ciljem – obrambo italijanstva Julijske krajine.

³³ ASDMAE, AP 1946–1950, Italija, šk. 177, Dopis Predstavništva Italije v Trstu italijanskemu zunanjemu ministrstvu Volitve v Trstu, 4. 10. 1948; Maganja, *Nascita*, str. 148, 149; De Castro, *La questione*, str. 759–763.

³⁴ De Castro, *La questione*, str. 766.

Še bolj nepovezane in pogosto med seboj sovražne so bile stranke, katerih glavni volilni poudarek je bila ohranitev STO. Razdeljene so bile v štiri skupine. V prvi je bila »Vidalijeva« KPSTO s »svojo« SIAU, v drugi »titovci«, ki so nastopili kot Slovensko-italijanska ljudska fronta (SILF), v tretji slovenske »bele« stranke, v četrti pa skupina neodvisnih, ki se je že med letoma 1945 in 1947 zavzemala za ustanovitev samostojne države in ki je pred volitvami ustanovila koordinacijski odbor. V njem so bili najmočnejši Fronta za neodvisnost, Tržaški blok in Italijansko republikansko gibanje.³⁵

SILF, delno pa tudi neodvisne, je finančno podpirala Jugoslavija. Urad za obmejne pokrajine je v začetku oktobra 1948 še ocenjeval, da ni povsem nemogoče, da bi vse štiri skupine osnovale enoten blok, ki bi ga združil skupni interes ohranitve STO in ki bi zbral okrog 30.000 glasov. Že novembra pa je ugotavljal, da do povezave med komunističnima strankama ne bo prišlo, da so precej zadržani tudi slovenski demokrati in da se je tako »independentistična formula pokazala kot neustrezna, da bi presegla razredne in nacionalistične tendence, ki pogojujejo stranke na nasprotni strani«.³⁶

SDZ in SKSZ sta 22. aprila 1949 sklenili sporazum o skupni kandidaturi pod imenom Slovenska narodna lista (SNL). S tem imenom sta nastopili v občinah Trst, Devin-Nabrežina in Zgonik, v občini Dolina sta nastopili kot Neodvisna gospodarska lista, v občini Repentabor pa kot Gospodarska lista Grozd. SNL je bila predstavljena kot »edina slovenska lista ali kot edina narodna slovanska lista v STO in kot edini predstavnik demokratičnega in protikomunističnega gibanja med Slovenci, Hrvati in Srbi ne samo na območju STO, ampak tudi zunaj njegovih meja«. Med volilno kampanjo je med strankama prihajalo do polemike, volilni uspeh SNL pa so skušale zmanjšati tudi jugoslovanske oblasti.³⁷

V coni A se je volitev udeležilo 185.127 volivcev (87,05 % od vseh ali 94,2 % tistih, ki so prejeli potrdilo), veljavnih glasov pa je bilo 181.820.³⁸ V občini Trst je največ glasov, 39,1 %, dobila Krščanska demokracija, italijanske stranke skupaj 63,7 %³⁹ glasov, v

vsej coni A pa 60 %. Kar 11 % glasov je dobila skrajna desnica. Italijanske stranke so tako v Trstu sicer prepričljivo zmagale, a vendar dosegle rezultat, ki je bil daleč pod mejo 85 %, ki jo je Urad za obmejne pokrajine postavil kot tisto, ki naj bi izpričala plebiscitarno odločitev Tržčanov za Italijo. Bila je tudi pod pričakovanji ZVU, ki je ocenjevala, da bodo italijanske stranke dobile 75 % glasov. V Trstu so nato občinsko upravo prevzele štiri stranke Zveze sporazuma. Socialisti in liberalci so kasneje iz koalicije izstopili.

Stranke, ki so se zavzemale za STO, so v občini Trst dobile 36,32 % glasov. ZVU je pričakovala, da bo »Vidalijeva« KPSTO dobila okrog 20.000 glasov, pa jih je samo v občini Trst dobila 35.568 (21,1 %) in tako postala druga najmočnejša stranka. Fronta za neodvisnost je s 6,83 % postala po moči tretja tržaška stranka.⁴⁰ V občini Trst je SILF dobila le 2,35 %, Slovenska narodna lista pa 1,79 % glasov. Tak rezultat jasno kaže, da je večina Slovencev volila »Vidalijevo« KPSTO, in to ne le v Trstu, ampak tudi v okoliških (večinoma slovenskih) občinah. Ta je poleg Milj zmagala tudi v občinah Devin-Nabrežina, Dolina in Zgonik. V občini Repentabor so zmagali slovenski demokrati.

Po ocenah ZVU je bilo v coni A okrog 63.000 Slovencev. Po izračunih Carla Schiffrerja naj bi med 6563 in 10.380 Slovencev glasovalo za Vidalija, med 3030 in 4700 pa za neodvisne. V celoti naj bi v coni A glasovalo 28.500 Slovencev. Glasilo SDZ *Demokracija* je ocenjevalo, da je okrog 15.000 Slovencev volilo Vidalija, 6.000 neodvisne, med 6.000 in 7.000 pa Krščansko demokracijo. 17. junija 1949 je zapisalo, da so Slovenci na osnovi rezultatov teh tržaških volitev vsaj na videz izginili kot nacionalni element. Glasilo OF za TO *Primorski dnevnik* pa je 30. junija 1949 krivdo za slab volilni rezultat SILF (in tudi Slovenske narodne liste) pripisalo žaljivi kampanji vidalijevcev in temu, da volitve niso bile demokratične; tako naj rezultat ne bi odražal resnične volje tržaškega prebivalstva.⁴¹

Zlasti boleč je bil poraz za projugoslovanske sile, ki so pred resolucijo Informbiroja lahko upale, da bodo skupaj z neodvisnimi na volitvah v celotnem STO zmagale, sedaj pa je v vsej coni A SILF dobila le 5.344 glasov, Vidali pa osemkrat več. Kljub temu so ostali prepričani, da slab volilni uspeh ni

³⁵ To gibanje, po vodji imenovano tudi Paulinovi avtonomisti, je nastopilo pod geslom Svobodni Trst. Zavzemalo se je za avtonomijo Trsta v Italiji, pa tudi za STO (Troha, *Komu Trst*, str. 261–264; ARS, AS 1277, šk. 30/5, Politično poročilo s posebnim ozirom na bližnje občinske volitve v anglo-ameriški coni STO, 31. 3. 1949).

³⁶ Colummi et al., *Roma e Trieste*, Maganja, *Nascita*, str. 148, 149; ASDMAE, AP 1946–1950, Italija, šk. 177, Dopis Predstavništva Italije v Trstu italijanskemu zunanjemu ministrstvu Volitve v Trstu, 31. 11. 1948.

³⁷ Maganja, *Nascita*, str. 154.

³⁸ Novak, *Trieste*, str. 290.

³⁹ Po izračunu, v katerem so presežek nad povprečnim odstotkom vpisanih pripisali prišlekom iz Italije, naj bi v Trstu glasovalo 139.750 Tržčanov in 28.358 prišlekov. Po takem izračunu naj bi italijanske stranke dobile 56,23 %, tiste, ki so bile za STO, pa 43,77 % glasov (ARS, AS 537, šk. 1091, Ob-

činske volitve v coni A STO, nedatirano, konec 1953, začetek 1954).

⁴⁰ ARS, AS 537, šk. 1091, Izidi občinskih volitev dne 12. 6. 1949 in 25. 5. 1952; ARS, AS 1277, šk. 32/8, Iredentistične stranke in administrativne volitve, 21. 4. 1952. Bogdan Novak je v proitalijanski blok všel tudi Paulinove avtonomiste. Po njegovih podatkih, ki jih je povzemal iz poročila generala Aireyja, so italijanske stranke v Trstu dobile 109.263 glasov (65 %), v vsem STO pa 112.684 (62 %). Za stranke, ki so se zavzemale za STO, je po teh podatkih v Trstu glasovalo 58.845 volivcev, v celotni coni A pa 69.136 (Novak, *Trieste*, str. 288–290; De Castro, *La questione*, str. 766, 767).

⁴¹ Novak, *Trieste*, str. 290, 291; Maganja, *Nascita*, str. 158, 159.

bil rezultat napačne politike, ampak dejstva, da so jim nasprotovale vse politične sile v Trstu. Še vedno naj bi predstavljali »najčistejšo in najbolj dosledno obrambo tradicionalne revolucionarne linije, na kateri je temeljilo demokratično in delavsko gibanje v Trstu v zadnjih letih«. Zanje naj bi glasovali aktivni udeleženci narodnoosvobodilnega boja, torej tisti, »ki so šli skozi revolucijo in ki so bili dejansko njeni nosilci«. ⁴²

Zaradi postopne otoplitve odnosov z Jugoslavijo ZDA in Velika Britanija v Trstu nista več potrebovali svojih vojaških enot. Spremenjen odnos do Jugoslavije se je odražal tudi v ravnanju ZVU. Med drugim je marca 1951 Italiji naklonjenega komandanta cone, generala Aireyja, zamenjal general Thomas J. Winterton. Ob obletnici sprejetja tristranske note 20. marca 1952 so v Trstu izbruhnili nemiri, ki so trajali do 25. marca in so bili usmerjeni proti neodvisnim, Jugoslaviji, pa tudi proti ZVU. Zlasti Britance so demonstranti obtoževali, da so se odpovedali tristranski noti. Civilna policija je energično posredovala, bilo je več ranjenih. Občinska uprava in italijanske stranke so prekinile vsako sodelovanje z ZVU. ⁴³

26. marca 1952, ko se je položaj umiril, je tržaški občinski svet obsodil ravnanje zavezniške civilne policije in zahteval odstop odgovornih. General Winterton zahteve sicer ni sprejel, je pa isti dan izdal ukaz št. 51, s katerim je uvedel italijanski volilni zakon. Z ukazom št. 54, izdanim 2. aprila 1952, je bil za dan volitev določen 25. maj, torej dan, ko so bile volitve tudi v nekaterih občinah v Italiji. ⁴⁴ S temi ukrepi je ZVU Trst dejansko poistovetila z Italijo. Po nemirih marca 1952 je bila Velika Britanija namreč odločena, da čim prej umakne svoje enote iz cone A, ki naj pripade Italiji. Naslednji korak je bil že omenjeni sklic konference med Italijo in zahodnima silama, ki je od 3. aprila do 9. maja 1952 potekala v Londonu. Njeni sklepi so dajali Italiji velika pooblastila v coni A, a se niso več sklicevali na tristransko noto in niso posegali v cono B. ⁴⁵

Po uvedbi večinskega volilnega sistema so na volitvah v Trstu že vnaprej zmagale italijanske stranke, saj ni bilo nevarnosti, da ne bi dobile relativne večine, zlasti zato, ker jim nasproti ni stal enoten blok strank, ki so se zavzemale za STO. Štiri stranke, ki so po volitvah junija 1949 prevzele občinsko upravo v Trstu, so dotedanjo Zvezo sporazuma nadomestile s Ko-

ordinacijskim odborom italijanskih političnih strank, iz katerega pa sta izstopili levo usmerjeni republikanska in socialistična stranka. Naraščala je moč desnice, zlasti neofašistov, katerih predvolilni mitingi so bili množično obiskani. Predstavništvo Italije v Trstu je zato menilo, da je nujno okrepiti zlasti Krščansko demokracijo in na njeno listo vključiti tudi ugledne nestranskarske ljudi. ⁴⁶

Stranke, ki so se zavzemale za uresničitev mirovne pogodbe, so ostajale razdeljene na štiri skupine, med katerimi pa je, za razliko od volitev leta 1949, prihajalo do resnejših poskusov povezovanja. Stiki so bili med neodvisnimi in SILF, pa tudi med SILF in slovenskimi demokratičnimi strankami. Italijansko predstavništvo v Trstu je tako že aprila 1951 poročalo, da bodo Slovenci verjetno nastopili z enotno listo in da obenem potekajo pogajanja med njimi in neodvisnimi. Tudi vodja Tržaškega bloka Mario Stocca je ocenjeval, da bi bil mogoč sporazum z jugoslovansko vlado. ⁴⁷

Velika neenotnost tržaških Slovencev je lahko, kot je maja 1950 ugotavljal predstavnik Skupine neodvisnih Slovencev Josip Ferfolja, koristila le italijanskim interesom. ⁴⁸ A je zaradi velikih ideoloških in političnih nasprotij med voditelji slovenskih organizacij le počasi zorelo spoznanje, da je za to, da bi imeli Slovenci v coni A boljši položaj, skupen nastop nujen. SDZ, SKSZ in Skupina neodvisnih Slovencev so se spomladi 1951 sporazumele, da bodo na prihodnjih upravnih volitvah nastopile kot Slovenska narodna lista (SNL). Sprejele so programska izhodišča, ki so poudarjala, da so za brezkompromisno obrambo STO ter boj proti narodni nestrpnosti in »miselnostim, ki zagovarjajo totalitarna načela«. ⁴⁹ V SNL sprva niso bili enotni, ali naj sodelujejo z OF za Tržaško ozemlje oziroma s SILF. Po dogodkih marca 1952, to je uvedbi novega volilnega sistema in sklepih londonske konference, pa je SNL z OF za Tržaško ozemlje podpisala izjavo o načelnem sporazumu za skupen nastop na volitvah in organizacijo prvega slovenskega tabora. ⁵⁰

Tabora, ki je 14. aprila 1952 potekal na Bazovici, se je udeležilo 12.000 ljudi. Vidni predstavnik SKSZ Engelbert Besednjak, ki je imel stike s slovenskimi

⁴² ARS, AS 1569, a. e. 172, Zapisnik zasedanja partijskega ak-tiva, 14. 6. 1949; prav tam, a. e. 65, Branko Babič: Politično poročilo o dveletnem delu in borbi KPSTO, podano na 2. kongresu KPSTO, 8. 10. 1949.

⁴³ Novak, *Trieste*, str. 365–368.

⁴⁴ Uradni list ZVU, V/9, 1. 4. 1952; V/10, 11. 4. 1952; ARS, AS 1277, šk. 32/8, Iredentistične stranke in administrativne volitve, 21. 4. 1952.

⁴⁵ ARS, AS 1277, šk. 32/8, Bilten MIP FNRJ, 7/52, 16. 5. 1952. Elaborat Diplomatski razvoj tržaškega vprašanja, 1. 9. 1952; Novak, *Trieste*, str. 365–372, 374.

⁴⁶ ARS, AS 1277, šk. 32/8, Bilten MIP FNRJ, 7/52, 16. 5. 1952; ASDMAE, AP 1950–1956, Italija, šk. 509, Opomnik: 1951. Dopis Predstavništva Italije v Trstu italijanskemu zunanjemu ministrstvu Upravne volitve, 24. 4. 1951. Isto, 10. 6. 1951.

⁴⁷ ASDMAE, AP 1950–1956, Italija, šk. 509, Dopis Predstavništva Italije v Trstu italijanskemu zunanjemu ministrstvu Upravne volitve, 24. 4. 1951; ARS 1277, šk. 32/8, Elaborat Independentisti. Bilten MIP FNRJ, 7/52, 16. 5. 1952.

⁴⁸ ARS, AS 1931, mapa Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 15. 5. 1950.

⁴⁹ ARS, AS 1529, šk. 6, Osnutek za volilni proglas Narodne liste, 17. 5. 1951.

⁵⁰ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo Ježa, 5. 6. 1952; ARS, AS 1277, šk. 32/8, Elaborat Slovenske politične skupine.

oblastmi, zlasti z Borisom Kraigherjem,⁵¹ je zapisal: »Spoznanje, da morajo Slovenci združeni nastopiti v obrambo osnovnih narodnih pravic, je prodrlo v množice ter postalo nezadržna, elementarna sila, ki jo bodo morala vodstva vseh naših strank odslej resno upoštevati.«⁵² Ni pa bil mogoč sporazum s Slovenci, ki so volili Vidalijeve komuniste, saj so še vedno odklanjali sodelovanje z vsemi, ki so bili kakorkoli povezani z Jugoslavijo. Se je pa SNL povezala z italijanskimi independentisti in z njimi po volitvah maja 1952 osnovala koordinacijski odbor strank, ki so se zavzemale za tržaško neodvisnost. Odbor naj bi skrbel za to, da bi se politika slovenskih in italijanskih independentistov razvijala po enotno dogovorjenem načrtu.⁵³

OF in SNL sta se sporazumeli za skupno listo v občinah Zgonik, Devin-Nabrežina, Dolina in Repentabor; ni pa prišlo do skupne liste v občini Trst, ker so stranke SNL nasprotovale temu, da so bili kandidati SILF tudi Italijani.⁵⁴ V predvolilno kampanjo se je vključil tudi predsednik Tito, ki je, tudi kot odgovor na sklepe londonske konference, v govoru, ki ga je imel 10. maja 1952 v Beogradu, med drugim dejal: »Če bi jim na teh volitvah dali Trst, bodo na prihodnjih zahtevali Istro; in če bodo na drugih zmagali, bodo na tretjih zahtevali Dalmacijo itd. Dovolj je bilo licitiranja s tem. Mi tega ne damo. To je naše.«⁵⁵ Postavitev skupne liste slovenskih strank je neuspešno skušal preprečiti tržaški škof Antonio Santin, trden zagovornik vrnitve Trsta Italiji, ki je skušal prek slovenskih duhovnikov pritisniti na katoličane, naj v skladu z usmeritvami Vatikana ne sodelujejo s komunisti, »to je z ljudmi, ki preganjajo na nečloveške načine Cerkev v Jugoslaviji in zatirajo vernike v coni B«.⁵⁶

Vidalijeva KPSTO, ki je na kandidatno listo za občino Trst postavila eno tretjino Slovencev, je londonsko konferenco razglasila za volilno prevaro, obenem pa je vse bolj napadala Jugoslavijo in izpostavljala teror v coni B. Verjetno je bilo, da bo zaradi skupnega nastopa slovenskih strank v občinah Zgonik in Repentabor, pa tudi v občinah Devin-Nabrežina in Dolina, volitve izgubila. Res je dobila skoraj tisoč glasov manj kot leta 1949. Jugoslovani so ocenjevali, da je bila to posledica njene napačne politike, dvojnega stališča do STO, pa tudi »socialistične

stvarnosti« v bližnji Jugoslaviji. Večji del odpadlih je glasoval za Neodvisno fronto.⁵⁷

Italijanske stranke so na teh volitvah sicer dobile 0,7 % več glasov kot na volitvah leta 1949, a na račun skrajne desnice.⁵⁸ Tudi Gospodarska delegacija FLRJ v Trstu je ocenjevala, da volitve leta 1952 niso prinesle bistvene spremembe razmerja sil, da pa so volilni rezultati kljub temu uspeh za zagovornike STO, saj so potekale v zanje neugodnih zunanje- in notranje-političnih razmerah. Poleg londonske konference in volilnega sistema so navajali tudi to, da je Vidalijeva KPSTO odkrito zapustila koncept STO, da so bile tržaške gospodarske organizacije in uprava povsem v rokah italijanskih strank, da so pred volitvami dobili volilno pravico tisoči beguncev iz Istre in cone B STO ter da je v zadnjih letih iz Italije v Trst prišlo veliko Italijanov, ki so tam dobili volilno pravico. Vse to je v Trstu ustvarjalo atmosfero strahu, tako da je glas za STO pomenil negotovo prihodnost. Po njeni oceni so slovenske skupine dosegle dokaj slab rezultat, saj niso zmagale niti v vseh slovenskih občinah (Dolini), v Trstu pa večina Slovencev ni glasovala za slovenske stranke. Okrog 15.000 slovenskih glasov naj bi dobil Vidali, neodvisni 10.000, Krščanska demokracija 3000 in socialisti 2000. Engelbert Besednjak je menil, da bi, če bi vsi tržaški Slovenci glasovali za slovenske stranke, v Trstu imeli nekaj manj kot 40.000 glasov in bi bili »politična velesila«.⁵⁹

Lista slovenske skupnosti je zmagala v občinah Devin-Nabrežina, Zgonik in Repentabor, Vidalijeva KPSTO pa v Dolini. V Trstu je SDZ, ki je dobila manj glasov kot SILF, ocenjevala, da ji je sodelovanje z OF škodilo. V občini Devin-Nabrežina so po volitvah maja 1952 župana postavili na osnovi sporazuma med protikomunistično usmerjeno SDZ in Vidalijevo KPSTO. To, da se je SDZ združila z Vidalijem in da je na osnovi tega dogovora občinski tajnik postal Italijan, je bil za marsikoga neodpušljiv greh. Občina Devin-Nabrežina je bila namreč najbolj »izpostavljena točka slovenstva, v katero se zaganja laški imperializem, gre za slovensko obalo, ki jo morajo braniti vsi Slovenci«, kot je zapisal Besednjak. Na tem območju, ki je pomenilo povezavo Trsta z ostalo Italijo, so oblasti odkupovale slovensko zemljo in naseljevale istrske Italijane, zaradi česar je bila slovenska večina v tej občini ogrožena.⁶⁰

⁵¹ Boris Kraigher, takrat slovenski notranji minister, je bil do odhoda v Ljubljano julija 1946 ključni akter projugoslovenskih organizacij v coni A Julijske krajine.

⁵² ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 7. 5. 1952.

⁵³ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 26. 6. 1952.

⁵⁴ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo Ježa, 7. 5. 1952. ARS 1277, šk. 32/8. Bilten MIP FNRJ, 7/52, 16. 5. 1952.

⁵⁵ *Primorski dnevnik*, 11. 5. 1952.

⁵⁶ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo Ježa, 7. 5. 1952. Nekaj podatkov o Santinovi predvolilni dejavnosti, 5. 6. 1952.

⁵⁷ ARS, AS 1277, šk. 32/8, Bilten MIP FNRJ, 7/52, 16. 5. 1952. Elaborata Independentisti in Iredentistične stranke in administrativne volitve, 21. 4. 1952. Dopis Gospodarske delegacije FLRJ v Trstu zunanjemu ministrstvu, 30. 6. 1952.

⁵⁸ De Castro, *La questione*, str. 263.

⁵⁹ ARS, AS 1277, šk. 32/8, Dopis Gospodarske delegacije FLRJ v Trstu zunanjemu ministrstvu, 30. 6. 1952. Elaborat Slovenske politične skupine; ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo Ježa, 29. 5. 1952.

⁶⁰ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 14. 6. 1952.

Razdelitev STO

Uveljavitev razdelitve območja po dotedanji demarkacijski črti je oteževalo dejstvo, da je bilo t. i. tržaško vprašanje tako v Italiji kot v Jugoslaviji močno propagandno izrabljeno, zato bi javnost v obeh državah vsak kompromis razumela kot odrekanje nacionalnim interesom. Jugoslovanska in italijanska vlada se tako formalno nista mogli odreči območju, ki so ga ljudje imeli za svoje, Italija con B, Jugoslavija Trstu. Nujno je bilo torej sprejeti začasno rešitev, ki bi z leti prešla v dokončno. Ali kot je že avgusta 1951 Tito dejal siru Charlesu Peaku, britanskemu veleposlaniku v Beogradu: »Italijani ne bodo dali izjave, da se odrekajo nadaljnjim ozemeljskim zahtevam, mi pa se ne bomo nikoli odrekli Trstu. Le sedaj, ker ne moremo drugače, da ne bi dali Sovjetski zvezi možnost, da izkoristi položaj, dajemo Trst Italiji.«⁶¹

Za Jugoslavijo uveljavitev STO ni bila sprejemljiva tudi zaradi verjetne zmage proitalijanskih strank na volitvah, ki bi sledile uveljavitvi Stalnega statuta. Edvard Kardelj je aprila 1952 v pismu dekanu Pravne fakultete v Ljubljani Vladimirju Murku poudaril, da je uveljavitev STO v skladu z mirovno pogodbo nevarna tudi zaradi tristranske note iz marca 1948, saj bi, kljub temu da so se ji zahodne sile odpovedale, ostala moralno-politična opora vseh bodočih italijanskih akcij za priključitev STO k Italiji.⁶²

Na to, da se STO ne bo ohranilo, je predstavnike OF za Tržaško ozemlje marca 1952 opozoril Boris Kraigher. Po njegovem je bila neživljenjska tamponska država STO lahko le začasen kompromis, rešitev pa je treba iskati v dogovoru med Italijo in Jugoslavijo.⁶³ Tudi Tito se je poleti 1952 v svojih izjavah večkrat dotaknil vprašanja STO. Najprej je v govoru, ki ga je imel 27. julija v Glini, dejal, da je povsem nemogoče, da bi Jugoslavija kakorkoli razpravljala o con B, v izjavi turškim novinarjem 20. avgusta pa je poudaril, da

Mejni prehod med Cono A STO in Italijo, bližina Tržiča (Monfalcone) (<https://triestelibera.one/home/english/international-treaties.html>).

je po njegovem še vedno najboljši jugoslovanski predlog o skupni italijansko-jugoslovanski upravi STO, da pa Jugoslavija ni vnaprej proti razdelitvi, ki ne bi škodovala njenim nacionalnim in gospodarskim interesom. Tudi na proslavi desetletnice slovenskih brigad 14. septembra v Dolenjskih Toplicah je poudaril, da je skupna uprava najboljša rešitev.⁶⁴ Slovenci na Tržaškem so se na te izjave odzivali z mešanimi občutki. Tolažilo jih je, da Tito še vedno zagovarja kondominij in s tem dejansko ohranitev STO. Je pa te nedoločne izjave izkoristila Vidalijeva KPSTO, ki je poudarjala »kupčijo /baratto infame/«, s katero nameravata sosednji državi razdeliti ozemlje na razvalinah tržaške neodvisnosti, medtem ko naj bi edini zagovornik določil mirovne pogodbe in s tem edini branik tržaške neodvisnosti ostala le Sovjetska zveza.⁶⁵

Jugoslovansko vodstvo je bilo pred težko nalogo, kako upravičiti vrnitev Italije v Trst, da bi ob tem izgubilo čim manj vpliva in ugleda med takajšnjimi Slovenci, ki jih, kot je februarja 1953 zapisal Engelbert Besednjak, »prevzema skoraj groza ob misli, da se pojavi v Trstu laška policija zloglasnega spomina.«⁶⁶ Nekaj mesecev prej pa je ugotavljal, da je globoko v kosteh tržaških Slovencev še vedno ukoreninjen strah, bali so se spregovoriti v slovenščini ne le v uradih, ampak tudi na ulici. To je bila posledica »dolgoletnega barbarskega zatiranja, ko so jih metali iz tramvajev, če so spregovorili v slovenskem jeziku.«⁶⁷ Med njimi se je pozimi 1953 vse bolj širil občutek, da je delitev STO že sklenjena zadeva, da bo Jugoslavija ob tem sicer protestirala, a le zato, da bi pomirila slovensko javnost.⁶⁸

Jugoslovansko vodstvo je najprej poseglo v organizacijsko shemo tistih političnih organizacij v con A, ki so bile z njim tesno povezane, to pa sta bili Babičeva KPSTO in OF za Tržaško ozemlje. Smernice za spremembo politike teh organizacij je julija 1952, torej kmalu po volitvah v con A, dal Kardelj, ki je izhajal iz ocene, da je tam položaj za Jugoslavijo zelo slab. Menil je, da se mora projugoslovansko gibanje sicer zavzemati za pravice slovenske manjšine, vendar pa mora v središče postaviti boj proti kapitalizmu in rastočemu fašizmu.⁶⁹ Te usmeritve so imele daljnosežne posledice, saj se je levi del slovenske manjšine v Italiji vključil v italijanske stranke.

Prvi je pred slovensko javnostjo proti vzpostavitvi STO odkrito nastopil takrat že bivši sekretar

⁶¹ ARS, AS 1277, šk. 31/7, Zabeležka razgovora med J. Brozom Titom in C. Peakom, 12. 8. 1951.

⁶² ARS, AS 1277, šk. 29, Pismo E. Kardelja dekanu pravne fakultete V. Murku, 18. 4. 1952.

⁶³ ARS, AS 537, šk. 1303, Zapisnik sestanka v Portorožu, 18. 3. 1952.

⁶⁴ Jeri, *Tržaško vprašanje*, str. 255; *Primorski dnevnik*, 16. 9. 1952, str. 1, 4, »Nikoli več ne bomo sužnji ali sateliti«.

⁶⁵ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 3. 9. 1952.

⁶⁶ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 2. 2. 1953.

⁶⁷ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 3. 9. 1952 in 15. 9. 1952.

⁶⁸ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 2. 2. 1953.

⁶⁹ ARS, AS 537, šk. 1303, Zapisnik sestanka o problemih tržaškega gibanja, Portorož, 4. 7. 1952.

KPSTO Branko Babič na kongresu Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDL) v Ljubljani aprila 1953; svoj govor je pred tem nedvomno uskladal s slovenskim političnim vodstvom. Med drugim je poudaril, da je bilo STO rezultat kompromisa med velesilami, ko je še obstajalo nekakšno sodelovanje med njimi, nato pa je dejansko postalo nerealno in »parola kominformistične reakcije v njeni protijugoslovanski politiki in pa slovenske reakcije v Trstu pod vodstvom jugoslovanske reakcije v emigraciji«. Predlagal je, da se vprašanje reši s sporazumom med Jugoslavijo in Italijo.⁷⁰

Njegove izjave so v slovenski javnosti močno odmevale. Med Slovenci na Tržaškem so naletele na splošen odpor, tako da so zaradi njih druge slovenske stranke hotele prekiniti vsako sodelovanje z OF za Tržaško ozemlje, kljub temu, da jih niso odobraval niti njegovi najožji sodelavci. Nazadnje je *Primorski dnevnik* Babičeve izjave označil za njegovo zasebno stališče.⁷¹

Besednjak je slovensko vodstvo opozarjal, da je sicer končni ideal slovenske narodne politike lahko le združitev z matično državo, zato je bila ustanovitev STO le začasna rešitev, a obenem ena najvažnejših pridobitev druge svetovne vojne, saj je zaustavila italijansko prodiranje na Balkan. Ob tem se je zavedal, da bi uveljavitev STO v skladu z mirovno pogodbo lahko postala »orodje najhujšega narodnega in gospodarskega zatiranja«, zato je bilo nujno, da se pred tem v Stalni statut vnesejo učinkovita jamstva za zaščito Slovencev.⁷² Vprašanje zaščitnih določil za tržaške Slovence je obravnavalo tudi jugoslovansko zunanje ministrstvo, ki je maja 1953 sprejelo sklep, naj diplomacija neposredno posreduje pri vladah velikih sil za zagotovitev enakopravnosti Slovencev v coni A in da je boj za manjšinske pravice Slovencev v Italiji sestavni del tržaškega vprašanja.⁷³

Zaradi burnih odmevov na Babičeve izjave je jugoslovanska vlada svoje zahteve, vsaj tiste, ki jih je javno predstavila, spremenila. Tako je Tito v govoru v Slavanskem Brodu 17. maja 1953 odločno napadel italijansko politiko in poudaril, da je za Jugoslavijo najboljša rešitev kondominij.⁷⁴ Te izjave so nekoliko pomirile Slovence na Tržaškem, ki so lahko »spet zadihali, pogledali z zaupanjem v voditelje matične države«.⁷⁵ Titov govor je prvič od začetka izhajanja

pozdravilo tudi glasilo SKSZ Katoliški glas, in sicer z uvodnim člankom To pot ima Tito prav.⁷⁶ Pomiritev pa je bila le kratkotrajna, saj so Titovemu govoru sledile izjave državnega sekretarja za zunanje zadeve Koče Popovića na novinarski konferenci 26. maja 1953, da je vzpostavitev STO v smislu mirovne pogodbe nemogoča.⁷⁷

6. junija 1953 je Trst obiskala uradna jugoslovanska delegacija, ki je sprejela predstavnike vseh slovenskih struj razen informbirojevske. Kot so zapisali v elaboratu zunanjega ministrstva, so celo največji skeptiki do Jugoslavije s sprejemov odhajali z zaupanjem v matično državo. Po zaslugi jugoslovanske ofenzivne politike naj bi se tržaški Slovenci odločili za boj proti vrnitvi Italije do skrajnih možnosti.⁷⁸

Slovenska demokratska zveza je v pogovoru s predstavniki Socialistične internacionale poudarila, da je za uveljavitev STO, saj bi Italija v Trstu pomenila tudi Italijo na vzhodni obali Jadrana in v srednji Evropi, od koder bi skušala poseči na Balkan. Za SDZ so bili pomembni tudi gospodarski razlogi, saj je bil Trst gospodarsko izhodišče v svet za vso srednjo Evropo in Podonavje, to vlogo pa bi lahko odigral le, če bi imel zagotovljeno politično nevtralnost. Obenem so Slovenci nasprotovali vrnitvi Italije, ker v njej ni nacionalne strpnosti, dokaz za to pa je bilo ravnanje Italije s slovensko manjšino na Goriškem in v Benečiji.⁷⁹

Konec julija 1953 so se predstavniki OF za TO v Ljubljani srečali s slovenskimi voditelji, da bi z njimi izmenjali informacije o trenutnem položaju in zadnjih političnih dogodkih. Tržaški predstavniki so poudarili, da so tamkajšnji Slovenci dobro sprejeli predlog o skupni upravi, kondominiju, ki je bila jamstvo za njihovo enakopravnost in zaščito.⁸⁰

Odnosi med Jugoslavijo in Italijo so se še zaostрили jeseni 1953, potem ko je na zborovanju ob 6. obletnici priključitve Slovenskega primorja k Jugoslaviji 6. septembra 1953 na Okroglici, na katerem se je po nekaterih podatkih zbralo okrog 200.000 ljudi, Tito ostro obsodil italijansko politiko in zahteval, da Trst postane internacionalno mesto, vsa njegova okolica pa naj se priključi Jugoslaviji.⁸¹ Titu je 10. septembra odgovoril predsednik italijanske vlade Giuseppe

⁷⁰ ARS, AS 1529, šk. 9, Zapisnik kongresa SZDL. Govor B. Babiča, 27. 4. 1953.

⁷¹ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 12. 5. 1953. Gl. tudi ARS, AS 1529, šk. 9.

⁷² ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 12. 5. 1953. Gl. tudi ARS, AS 1529, šk. 9.

⁷³ ARS, AS 1277, šk. 33/9, Zabeležka o sestanku glede con A in B v kabinetu državnega sekretarja za zunanje zadeve, 15. 5. 1953.

⁷⁴ *Slovenski poročevalec*, 19. 5. 1953, str. 1, 4, »Država 17 milijonov Jugoslovancev ne bo nikdar več igračka tujih sil z imperialističnim pohleptom«.

⁷⁵ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 21. 5. 1953.

⁷⁶ ARS, AS 537, šk. 1295, Elaborat: Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavlje: Politično življenje Slovencev v coni A; ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 29. 5. 1953.

⁷⁷ *Slovenski poročevalec*, 28. 5. 1953, str. 1, »Jugoslavija je bila vselej za neposredna pogajanja z Italijo«.

⁷⁸ ARS, AS 537, šk. 1295, Elaborat: Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavlje: Politično življenje Slovencev v coni A.

⁷⁹ ARS, AS 1529, šk. 9, Izvleček razgovora med predstavniki SDZ in Komisije socialistične internacionale glede tržaškega vprašanja, 1. 7. 1953.

⁸⁰ ARS, AS 537, šk. 1303, Zapisnik razgovora delegacije OF za Tržaško ozemlje na Predsedstvu SZDL, 27. 7. 1953.

⁸¹ *Slovenski poročevalec*, 7. 9. 1953, str. 1, »Trst naj postane internacionalno mesto, vse slovensko ozemlje pa priključi k Jugoslaviji«.

Pella in zahteval plebiscit, ki ga je Jugoslavija z noto 28. septembra odklonila.⁸² Sledila je odločitev obeh zahodnih sil 8. oktobra 1953, da bosta umaknili svoje enote iz cone A in jo predali Italiji, vendar nista določili datuma umika, o čemer nista obvestili jugoslovanskih oblasti. Te so po vsej Jugoslaviji organizirale množične demonstracije in v odgovor na italijanske vojaške okrepitve na meji tja poslale svoje. Hkrati je Tito v govorih v Leskovcu 10. in Skopju 11. oktobra 1953 nekoliko omilil zahteve iz Ökroglice, ko je predlagal, naj bi Italija dobila Trst, Jugoslavija pa preostali del cone A in cono B.⁸³ V Trstu so izbruhnili protesti v podporo Italiji, ki so po 3. novembru, obletnici izkrcanja italijanske vojske kot dela zmagovitih antantnih sil ob koncu prve svetovne vojne v Trstu leta 1918, prerasli v krvave nemire.⁸⁴

Na seji jugoslovanske vlade 15. oktobra 1953 je Edvard Kardelj ugotovil, da je v prvi polovici leta 1953 v jugoslovanski politiki prišlo do določene defenzive, medtem ko je Italija hotela dvoje – dobiti Trst in se uveljaviti kot vodilna sila v tem delu Evrope. Jugoslavija vsiljene rešitve ni mogla sprejeti, a obenem tudi ne tvegati oboroženega spopada z Zahodom, zato je bila nujna diplomatska akcija.⁸⁵ Jugoslovanske oblasti so pogajalcem naročile, naj se pogajajo, tako da ne bo uveljavljena mirovna pogodba, kateri pa se formalno niso smeli odreči. Postavljajo naj različne mejne zahteve, za katere so predvidevali, da bodo odbite, hkrati pa naj se pogajajo o delitvi po demarkacijski črti z nekaterimi popravki.⁸⁶ Začasna rešitev, ki bi bila obenem predstavljena kot vsiljena, je bila bolj sprejemljiva za jugoslovansko (pa tudi italijansko) javnost kot dokončen sporazum. Ob tem pa sta se obe vladi dobro zavedali, da bo z dolgoletnim obstojem postala stalna.⁸⁷

Dogajanje ob 8. oktobru 1953 je tudi tržaške Slovence združilo v odporu proti prihodu Italije. Tudi Vidalijska KPSTO je poudarjala »nočemo ne enega ne drugega«, torej ne Italije ne Jugoslavije. Vidni slovenski člani njegove partije niso nasprotovali niti njegovi trditvi, da jim s strani Jugoslavije grozi največja nevarnost. Vidali je obenem ustanovil Odbor za obrambo STO, v katerega je povabil vse njegove zagovornike razen OF za TO. Njegov poziv je sprejela le SDZ.⁸⁸

Večinoma slovenska okolica Trsta je bila polna napisov v podporo STO, izobešali so slovenske zastave in uničevali italijanske napise, in to v krajih, kjer je bilo dotlej skoraj nemogoče doseči vsaj to, da bi bilo ime kraja napisano najprej v slovenščini. Posebna delegacija slovenskih občin je v začetku novembra 1953 odpotovala v Beograd in tam iskala zaščito.⁸⁹

Med pogajanjmi z zahodnima silama je jugoslovanska vlada kot eno temeljnih zahtev postavila avtonomen statut, ki bi zagotovil enakopravnost jugoslovanskemu prebivalstvu v coni A in italijanskemu v coni B. Hkrati ni več pristajala na nadomestila v coni B, ki ne bi bila vezana na nadomestila v Tržaškem zalivu.⁹⁰ Tudi za tržaške Slovence je bil »edini svetli žarek upanje, da bo matica pri rešitvi tržaškega vprašanja poskrbela, da se poravnajo v nebo vpijoče krivice fašizma ter se zagotovi Slovincem res učinkovita manjšinska zaščita«. Podeželske Slovence ob demarkacijski črti je skrbelo, da bodo priključeni k Jugoslaviji in s tem odrezani od Trsta, ki je bil zanje vir preživetja. Besednjak je menil: »Matična država bi doživela sramoto, da beže pred njo njeni lastni sinovi, kar bi Italijani znali pred svetovnim mnenjem dobro izkoristiti.« Za tamkajšnje prebivalstvo bi bila zato kolikor toliko znosna le tista rešitev, ki bi zagotavljala zelo odprto mejo.⁹¹

Junija 1954 so predstavniki jugoslovanskega zunanjega ministrstva o poteku pogajanj obvestili voditelje projugoslovanskih organizacij na Tržaškem, med drugim o tem, da bo statut STO de iure ostal, dejansko pa se bo začasno stanje samo po sebi spremenilo v dokončno. Rezultat pogajanj so ocenili kot veliko diplomatsko in politično zmago Jugoslavije.⁹² Predstavniki OF za TO so jugoslovansko vodstvo obvestili, da so tudi »njihovi pristaši« na številnih sestankih odkrito izjavljali, da Jugoslavija prodaja Slovence.⁹³ Julija 1954 je Besednjak zapisal: »Vkorakanje Italije v Trst bo za Slovence dan žalosti, jeze in obupa.«⁹⁴

Konec septembra 1954, torej nekaj dni pred podpisom spomenice, je o novem položaju razpravljal Glavni odbor OF za TO. V skladu z navodili jugoslovanskega vodstva so menili, da se »naša narodna problematika uvršča v širši okvir programa vsega demokratičnega in socialističnega gibanja tu v Trstu

⁸² Novak, *Trieste*, str. 401.

⁸³ *Slovenski poročevalec*, 11. in 12. 10. 1954. V Skopju je Tito izrekel tudi znane besede: »Izjavljam, da bomo vedno pazili na to, če bo italijanski vojak stopil v cono A. Tisti trenutek, ko bo vstopil tja – bomo korakali v to cono.«

⁸⁴ Novak, *Trieste*, str. 414–419.

⁸⁵ ARS, AS 1277, šk. 30, Zabeležke E. Kardelja za tajno sejo Zveznega izvršnega sveta, 15. 10. 1953.

⁸⁶ ARS, AS 1277, šk. 33/9, Pismo E. Kardelja ambasadi v Washingtonu, 21. 10. 1953.

⁸⁷ ARS, AS 1277, šk. 33/9, Pismo V. Velebita E. Kardelju, 26. 10. 1953.

⁸⁸ ARS, AS 537, šk. 1295, Elaborat MZZ Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavlje: Politično življenje Slovencev v coni A.

⁸⁹ ARS, AS 537, šk. 1295, Elaborat MZZ Tržaško vprašanje v letu 1953. Poglavlje: Politično življenje Slovencev v coni A.

⁹⁰ ARS, AS 1277, šk. 33/10, zabeležka razgovora med E. Kardeljem in britanskim veleposlanikom v Beogradu I. Mallettom, 8. 3. 1954.

⁹¹ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 18. 5. 1954. To se je po oktobru 1954 tudi dejansko zgodilo, saj je iz dela cone A STO, ki je bil priključen Jugoslaviji, v Italijo odšlo okrog 2700 ljudi, v veliki večini prav ti Slovenci.

⁹² ARS, AS 537, šk. 1303, Zapisnik sestanka pri oddelku za za-
mejsvo, 15. 6. 1954.

⁹³ ARS, AS 537, šk. 1303, Zapisnik sestanka pri oddelku za za-
mejsvo, 15. 6. 1954.

⁹⁴ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak, Pismo E. Besednjaka, 9. 7. 1954.

ne glede na narodno pripadnost njenih članov. Biti moramo več, tvorci socialističnega gibanja, ki mora izražati težnje in interese tu živečih slovenskih in italijanskih delovnih množic. Mimo tuje miselnosti narodnjaškega in včasih reakcionarnega nacionalizma moramo ustvariti enotno fronto delovnega ljudstva.« Ob tem so ugotovili, da je nujen koordinacijski organ vseh organizacij, ki bi skupno zastopale slovenske interese na kulturnem, prosvetnem in gospodarskem področju.⁹⁵

Da je sodelovanje Slovencev različnih političnih usmeritev nujno, so se ob OF zavedali tudi drugi. Tako sta Engelbert Besednjak kot predstavnik Slovenske krščansko-socialne zveze in Frane Tončič kot predstavnik Skupine neodvisnih Slovencev dala pobudo o ustanovitvi slovenskega narodnega sveta. OF za TO je pobudo sicer sprejela, medtem ko sta bili SDZ in Slovenska katoliška skupnost (SKS) zelo skeptični, ker sta imeli zadržke do nove usmeritve OF, češ da je nemogoče zagovarjati slovenske narodne interese in se obenem povezati z italijanskimi socialističnimi silami, ki so bile komaj v nastajanju, saj sodelovanje z Vidaliem še vedno ni bilo mogoče.⁹⁶

Spomenica o soglasju, podpisana 5. oktobra 1954, je z manjšimi popravki v korist Jugoslavije dotedanji con A in B razdelila med obe državi. Kot njena priloga je bil sprejet tudi Posebni statut z zaščitnimi določili za obe manjšini, veljal pa je le za ozemlje, ki je dotlej pripadalo STO. Zunaj tega območja je manjšinska zaščita ostala nespremenjena.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AMNZ – Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije
Seznam opcij

ARS – Arhiv Republike Slovenije

- AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva
- AS 1277, Edvard Kardelj
- AS 1529, Boris Kraigher
- AS 1569, Centralni komite Komunistične partije Svobodnega tržaškega ozemlja
- AS 1572, Mestni komite Komunistične partije Svobodnega tržaškega ozemlja Trst
- AS 1573, Glavni odbor Slovansko italijanske antifašistične unije

⁹⁵ ARS, AS 537, šk. 1305, Zapisnik zasedanja Glavnega odbora OF za TO, 26. 9. 1954.

⁹⁶ ARS, AS 1931, m. Engelbert Besednjak. Izpis iz mape, 2. 11. 1954. Rezultat teh usmeritev je bila ustanovitev Slovenske kulturno-gospodarske zveze, ki je dejansko ostala zveza levo usmerjenih društev in organizacij.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, 600/8. Meščanske stranke na Primorskem; Mapa Engelbert Besednjak

ASDMAE – Archivio storico diplomatico del Ministero degli affari esteri (Zgodovinsko-diplomatski arhiv italijanskega zunanjega ministrstva)

AP – Affari politici (Politične zadeve) 1946–1950, Italija.

Uradni list ZVU Britsko-ameriške cone STO

ČASOPISI

Il Lavoratore, 1948.

Primorski dnevnik, 1952.

Slovenski poročevalec, 1953, 1954.

LITERATURA

Colummi, Cristiana, Liliana Ferrari, Gianna Nassisi in Germano Trani: Roma e Trieste di fronte alle elezioni amministrative del 1949. *Quale storia* 3, 1978, str. 21–24.

De Castro, Diego: *La questione di Trieste: l'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Trieste: Lindt, 1982.

Drnovšek, Darinka: *Zapisniki Politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000 (Viri, 15).

Jeri, Janko: *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.

Karlsen, Patrick: *Vittorio Vidali. Vita di uno stalinista (1916–1956)*. Napoli: Istituto Italiano per gli Studi Storici, Il Mulino, 2019.

Maganja, Nadja: *Trieste 1945–1949: Nascita del movimento politico autonomo sloveno*. Trieste = Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček = Circolo per gli studi sociali Virgil Šček, 1994.

Novak, Bogdan C.: *Trieste 1941–1954: the ethnic, political, and ideological struggle*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1970.

Oko Trsta (ur. Viktor Novak in Fran Zwitter). Beograd: Državni izdavački zavod Jugoslavije: 1945.

Tenca Montini, Federico: *La Jugoslavia e la questione di Trieste 1945–1954* (doktorska disertacija). Università degli studi di Teramo, 2018.

Troha, Nevenka: Predlogi Jugoslavije za rešitev tržaškega vprašanja po objavi resolucije Informbiroja: Yugoslav proposals for the solution of the Trieste question following the Cominform resolution. *Jugoslavija v hladni vojni: zbornik Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni, Ljubljana, 8.–9. maja 2000 = Yugoslavia in the cold war: the collection of papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War, Ljubljana, 8–9 May 2000* (ur. – ed. Jasna Fischer et al.). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Toronto: University, 2000, str. 161–180.

Troha, Nevenka: *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan, 1999.

Troha, Nevenka: *Politika slovensko-italijanskega bratstva: Slovansko-italijanska antifašistična unija v Coni A Julijske krajine*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Troha, Nevenka: Yugoslav-Italian border and the issue of Slovenian access to the sea. *Between the House of Habsburg and Tito: a look at the Slovenian past 1861–1980* (ur. Jurij Perovšek in Bojan Godeša). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 203–214.

Vidali, Vittorio: *Ritorno alla città senza pace. Il 1948 a Trieste*. Milano: Vangelista, 1982.

Volk, Sandi: *Istra v Trstu: naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 2003.

ELEKTRONSKI VIRI

Pariška mirovna pogodba: http://www.pf.uni-lj.si/media/skrk_pariska.mirovna.pogodba.pdf (1. 8. 2019).

S U M M A R Y

A few impressions on the political life in the Free Territory of Trieste (1947–1954)

The peace treaty concluded between the Allied and Associated powers on the one hand and Italy on the other on 10 February 1947, with its provisions entering into force on 15 September that same year, demarcated a new eastern border of the Republic of Italy, the western border of the Federal People's Republic of Yugoslavia (FPRY), and the borders of the new state of the Free Territory of Trieste (FTT). FTT's status under international law and its internal regime were determined in two annexes to the treaty – VI, the Permanent Statute, and VII, the Instrument for the Provisional Regime. As the parties to the treaty failed to come to an agreement on appointing FTT's governor amidst the escalating Cold War, Zone A remained under the Anglo-American Allied Military Government (AMG). In the Cold War atmosphere, the Western powers – the United States and the United Kingdom – regarded Yugoslavia as a »bulwark of communism,« threatening to seize control over Italy through strong left even from the other side of the Iron Curtain. Following the publication of Informbiro's resolution on 28 June 1948,

however, when the dispute between Yugoslavia and the Soviet Union became public, Yugoslavia turned into their increasingly important strategic partner. Ever since the end of 1949, the United States and the United Kingdom pressured both countries into reaching an agreement, under which Zone A would be granted to Italy and Zone B to Yugoslavia. The division of the zones, with a few border corrections, was of growing appeal to Yugoslavia, which lost a hitherto strong footing in Zone A, where the vast majority of communists and other left-wing groups supported the Soviet Union. Such a balance of power was clearly reflected in the municipal election of June 1949, from which pro-Italian parties emerged victorious and Informbiro's Communist Party of FTT, the second biggest party after the Christian Democrats won strong support (23%), while the pro-Yugoslav People's Front suffered a major defeat mustering no more than 2.9%.

The settlement of the issue was accelerated by the so-called Trieste crisis, which flared up in the summer of 1953 and reached its height after 8 October 1953, when the United States and the United Kingdom decided to pass Zone A into Italy's administration without notifying Yugoslavia. The Yugoslav government reacted resolutely by partial mobilization and reinforcement of military units along the border. In early November, a series of serious incidents took place in Trieste between the Allied Civil Police Force and Italian nationalist groups. The negotiations commenced in February 1954 and concluded on 5 October that same year with a Memorandum of Understanding, which more or less confirmed the solution from October 1953, with the essential difference being that the United States, the United Kingdom, and France offered their guarantees to not support any further Italian territorial claims. In order to avoid the amendment in the peace treaty (and hence the involvement of the Soviet Union) and owing to the domestic conditions in both Italy and Yugoslavia, where the question of FTT was highly politicized, the memorandum prolonged FTT and its »provisional« delimitation on paper. The definitive change in the border was confirmed with the Treaty of Osimo of November 1975.

R I A S S U N T O

Alcune impressioni della vita politica nel Territorio Libero di Trieste (1947–1954)

Con la sottoscrizione del Trattato di pace tra le Forze alleate ed associate e l'Italia il 10 febbraio 1947, le cui disposizioni furono applicate il 15 settembre dello stesso anno, fu definito il nuovo confine orientale della Repubblica Italiana, il confine

occidentale della Repubblica Federativa Popolare di Jugoslavia (Federativna ljudska republika Jugoslavija - FLRJ) e il confine del nuovo Territorio Libero di Trieste (TLT). Il suo status giuridico internazionale e la sua regolamentazione interna furono definiti dallo Statuto permanente contenuto nell'Allegato VI del trattato e dallo Strumento per il regime provvisorio, contenuto nell'Allegato VII. Visto che nella guerra fredda in crescente espansione le parti interessate non furono in grado di accordarsi sulla nomina del governatore, la zona A del TLT rimase sotto l'amministrazione anglo-americana del Governo militare alleato (GMA). In quel clima di guerra fredda, le potenze occidentali degli Stati Uniti e del Regno Unito vedevano la Jugoslavia come «l'avamposto del comunismo» che minacciava di impadronirsi del potere oltre la cortina di ferro con l'aiuto della potente sinistra italiana. In seguito alla pubblicazione della Risoluzione dell'Informbiro il 28 giugno 1948, quando il conflitto tra Jugoslavia e Unione Sovietica diventò pubblico, la Jugoslavia assunse il ruolo sempre più importante del loro partner strategico. Sin dalla fine del 1949, gli Alleati occidentali fecero pressione su entrambi i Paesi per trovare un accordo secondo il quale la zona A sarebbe appartenuta all'Italia e la zona B alla Jugoslavia. Anche la Jugoslavia si trovò sempre più d'accordo con la divisione delle due zone, salvo alcune correzioni alle frontiere. Nella zona A, infatti, i comunisti e altri appartenenti alla sinistra appoggiarono significativamente l'Unione Sovietica, facendo perdere alla Jugoslavia il forte sostegno di cui godeva fino ad allora. Tale equilibrio di forze si

mostrò chiaramente alle elezioni municipali del giugno 1949, dove vinsero i partiti filo-italiani e il partito dell'Informbiro PCTLT prese un gran numero di voti (23%), arrivando secondo solo ai democristiani. Il fronte popolare filo-jugoslavo fu fortemente sconfitto con solo il 2,9% dei voti.

La risoluzione della questione fu accelerata dalla cosiddetta crisi di Trieste, scoppiata nell'estate del 1953, che culminò dopo che l'8 ottobre 1953 gli Stati Uniti e il Regno Unito decisero di consegnare la zona A all'amministrazione italiana senza informarne la Jugoslavia. Le autorità jugoslave risposero in modo deciso effettuando una mobilitazione parziale e rafforzando le truppe lungo il confine. A inizio novembre si verificarono gravi incidenti a Trieste tra la polizia civile del GMA e i gruppi nazionalisti italiani. I negoziati che furono in corso dal febbraio 1954 si conclusero il 5 ottobre dello stesso anno con il Memorandum d'intesa che sostanzialmente approvava l'accordo dell'ottobre 1953. La differenza essenziale era che gli Stati Uniti, il Regno Unito e la Francia assicurarono che non avrebbero appoggiato ulteriori richieste territoriali italiane. Al fine di evitare la modificazione del Trattato di pace (incluso con ciò l'Unione Sovietica), nonché a causa della situazione interna sia in Italia che in Jugoslavia, dove la questione del TLT venne fortemente politicizzata, sulla carta il memorandum mantenne il TLT e la demarcazione «temporanea». La modifica definitiva dei confini fu quindi confermata dagli Accordi di Osimo del novembre 1975.